

Apie Praną Ancevičių

Pranas Ancevičius (Franciszek Ancewicz, 1905-1964) daugeliu atžvilgių skiriasi nuo kitų Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto darbuotojų, apie kuriuos kalbama šioje konferencijoje. Pirmia, jų tarpe jis yra vienas iš jauniausių (vyresnis tik už Teodorą Bujnickį). Antra, yra ne lenkas, o lietuvis: nors gerai išmokęs lenkų kalbą ir parašęs ją reikšmingų darbų, niekada nenustojo lietuviškos tapatybės. Trečia, ėmė dirbti institute turėdamas politinio darbo patirties, o po instituto uždarymo liko ne akademinis mokslininkas, o žurnalistas bei politikas.

Ancevičiaus biografiją plačiai nagrinėja Zenowiuszo Ponarskio knyga (2004), kurią papildė amžininkų (Czesławo Miłoszo, taip pat Antano Venclovos ir kitų) atsiminimai. Jo daktaro disertacija *Stalininė valstybės koncepcija*(1939) nepaplito ir neturėjo atgarsio dėl antrojo pasaulinio karo aplinkybių, tačiau ją linkstama priskirti pasaulinės sovietologijos klasikais. Disertacija perspausdinta Lenkijoje (2001).

Gimęs Žemaitijoje, Raseinių apskrityje, Pranas Ancevičius lankė Raseinių gimnaziją, po to studijavo Kauno universitete (1922-27). Įsijungė į socialdemokratų partijos veiklą, reiškėsi kaip temperamentingas literatūros kritikas. Po Antano Smetonos perversmo (1926) buvo suimtas, bet 1927 m. jam pavyko pasitraukti į Latviją, iš ten į Vilnių, tuo metu valdomą Lenkijos. Dalyvavo Jeronimo Plečkaičio politinių emigrantų grupėje, kuri spietėsi Vilniuje. Redagavo jos antismetoninį laikraštį *Pirmyn*. Vilniaus Stepono Batoro universitete 1931 m. gavo teisės magistro laipsnį (1931). Artimai susidraugavo su Czesławu Miłoszu. Jau nuo 1930 m. dirbo Rytų Europos mokslinių tyrimų institute (rašė referatus ir straipsnius, vertė dokumentus, organizavo seminarus). 1939 m. pradžioje Vilniaus vaivada Ludwikas Bociańskis ištrėmė jį į Varšuvą, kur Ancevičius reiškėsi kaip įžvalgus žurnalistas (be ko kito, bendradarbiavo Jerzy Giedroyc'o žurnale *Polityka*). Antrojo pasaulinio karo pradžioje su Lietuvos pasiuntinio Jurgio Šaulio pagalba grįžo į Kauną, bet netrukus turėjo iš ten išvykti į Berlyną kaip kairiojo laikraščio *Lietuvos Žinios* korespondentas. Po Lietuvos sovietizacijos (1940) likęs Berlyne, pradėjo rašyti į JAV lietuvių socialistų laikraštį *Naujienos*. Buvo įstojęs į Kazio Škirpos vadovaujamą Lietuvių Aktyvistų Frontą (LAF), bet, kiek žinoma, greitai iš ten pasitraukė dėl LAFo pronacistinių tendencijų. 1942-44 m. vėl gyveno Lietuvoje, advokatavo. Po karo tapo „displaced person“, dėstė Liubeko lietuvių gimnazijoje. 1948 m. persikėlė į Kanadą, 1954 m. gavo jos pilietybę, dirbo fabrike netoli Toronto, buvo Kanados socialdemokratų partijos narys. Bendradarbiavo emigracinėje lietuvių ir lenkų,

angliškoje Kanados spaudoje. 1957 m. kėlė savo kandidatūrą į Kanados parlamentą, bet nebuvo išrinktas. 1964 m. nusižudė. Visą gyvenimą buvo antikomunistas, bet ir antinacionalistas; save paprastai vadino antifašistu.

Pranešime bus plačiau apžvelgti du Prano Ancevičiaus darbai, kuriuos galima priskirti tiek istorijos, tiek sociologijos, teisės ir politologijos sferai – jau minėta *Stalininė valstybės koncepcija* ir pranešimas *Sovietų imperijos irimas* (1957). Jie pernelyg nesiskiria savo metodu ir vienas kitą logiškai pratęsia, nors pirmasis yra išsamus mokslinis darbas, o antrasis priklausomiau publicistikos sferai.

Stalininė valstybės koncepcija yra diachroniška sovietų valstybės apžvalga, pradedant dar nuo priešrevoliucinių Lenino projektų ir baigiant vadinamąja Stalino konstitucija (1936). Joje Ancevičius panaudoja gausią literatūrą – SSRS partinius ir valstybinius dokumentus, jos vadų pasisakymus, oficialias sovietines studijas, taip pat daugybę Vakarų ir lenkų juristų, sociologų bei politologų (paprastai socialistų, tokių kaip Karlas Kautskis) tyrimų. Daug dėmesio skiriama rusų emigrantų ir SSRS opozicionierių (Nikolajaus Bucharino, Christiano Rakovskio) atliktoms analizėms, su kuriomis Ancevičius neretai solidarizuojasi. Jo išvados pranašauja išvadas, kurias jau po antrojo pasaulinio karo padarė Milovanas Džilas, Michailas Voslenskis ir kiti. Bet net ir šiandien Ancevičiaus darbas gali pagilinti ir praturtinti SSRS plėtotės supratimą.

Pasak Ancevičiaus, Leninas sukūrė utopinę proletariato diktatūros teoriją, iš dalies paremtą Paryžiaus komunos patirtimi, bet papildytą komunistų partijos kaip koordinuojančio bei cementuojančio veiksnio samprata. Proletariato diktatūra turinti būti vykdoma „iš apačios“, per sovietus (tarybas); išnykus priešiškomis klasėms, valstybė privalanti išnykti. Tačiau ši utopinė programa sužlugo susidūrus su realiomis aplinkybėmis: kad neįsivyratų anarchija ir chaosas, teko įvesti negailestingą prievartinę discipliną, organizuoti valdžią ne „iš apačios“, o „iš viršaus“, padedant armijai ir policijai, kurių teoriškai neturėjo būti. „Proletarinė-socialistinė demokratija“ (tarybos, atmetančios padalijimą į valdančiuosius ir valdomuosius) virto mitu, turinčiu tik propagandinę, o ne realią politinę reikšmę. Neribotą diktatorišką valdžią įgijo bolševikų partija, nors niekur nebuvo kalbama apie partijos diktatūrą. Valdžia persiskyrė į tariamąją (bejėgę) ir tikrąją (visagalę), o pati tikrovė skilo į dvi dalis – įsivaizduojamąją (*rzeczywistość urojona*), liekančią ideologijos bei frazeologijos lygmenyje, ir tikrąją (*rzeczywistość rzeczywista*), paženklinatą partijos aparato bei jo vadovų – tiksliau, vieno vado – absoliučios valdžios.

Ancevičius kalba apie „stalčių sistemą“ (*system szufladkowy*): tarybose (ir kitose organizacijose) visada yra partinės frakcijos, kurios vykdo partijos tikslus. Valstybės sistema tėra partinės sistemos išorinė forma, valstybės organai – partinių organų ekspozitūra. Kitokios politikos, išskyrus partinę, negali būti. Įvyksta partijos suaugimas su valstybe (*upartyjnienie państwa, upaństwowienie partii*). Kadangi valstybė negali funkcionuoti be biurokratijos, visa

partija virsta biurokratine (tik plebeizuota), tampa nauja valdančiąja klase, o valdomieji netenka bet kokių galių.

Atlikęs tolesnę SSRS plėtotės analizę (NEP'as, tautinių respublikų įkūrimas ir t.t.), Ancevičius pereina prie vidinio partijos ginčo, įsižiebusio po Lenino mirties. Ginčą laimi Stalinas, tvirtinąs, kad įmanoma pastatyti socializmą vienoje šalyje: tai reiškia grįžimą prie rusų imperijos tradicijų (internacionalizmas tampa imperializmu, federalizmas – forma be jokio turinio). Naujojoje konstitucijoje Stalinas legalizuoja susidariusią padėtį. Pripažįstama, kad jokio valstybės išnykimo nebus – priešingai, ji „stiprės, idant išnyktų“. Stalinas atmeta lenininę proletarinės sovietinės valstybės koncepciją (kuri buvo tik abstrakcija), išsaugo Lenino monopartinę sistemą, paremtą biurokratinio-militarinio bei policiniu aparatu, ir pridengia ją išoriniu rūbu, pasisavintu iš Vakarų parlamentinės demokratijos. Valstybinė vergija pristatoma kaip socializmo ir demokratizmo triumfas. Tai paženkliną idėjinį leninizmo žlugimą, galutinai perskiria „įsivaizduojamą tikrovę“ ir „tikrąją tikrovę“ ir sukuria „visuomeninę pabaisą“ (*potwór społeczny*), dar XIX amžiuje išpranašautą Edwardo Abramovskio.

Sovietų imperijos irimas analizuoja padėtį, susidariusią komunistiniame pasaulyje po Stalino mirties, Poznanės įvykių, Gomulkos atėjimo į valdžią ir vengrų revoliucijos sutriuškinimo. Daugmaž atkartojęs ankstesniąją komunizmo plėtotės apžvalgą, Ancevičius aprašo jo totalinės ir ideokratinės, tai yra, diktatoriškos ir melagingos sistemos išsiplėtimą į trečdalį pasaulio. Tačiau atominio amžiaus tikrovėje ekspansija darosi mirtinai pavojinga, komunistinėje imperijoje gimsta išcentrinės tendencijos; tikroji tikrovė esmėje lieka kokia buvusi, bet įsivaizduojamą tikrovę tenka peržiūrėti, atmetant karą ir pripažįstant, jog keliai į socializmą gali būti įvairūs. Tai paskatina taikingą revoliuciją Lenkijoje, kurioje atsiranda didelė naujovė – socialistinių jėgų ir Bažnyčios sąveika. Galimas daiktas, ji nurodo kelią žmonijai. Tai, kad SSRS buvo priversta nusileisti Lenkijai, sako, jog kelio atgal į stalinizmą nebėra – jeigu į jį būtų grįžta, imperija vis vien suirtų, tik labiau anarchišku ir kruvinu keliu. „Reikia pripažinti, jog taikingų revoliucijų laimėjimai paprastai būna patvaresni ir tobulesni, nekaip smurtinių revoliucijų, nes yra didžiosios masių daugumos brandumo ir sąmoningumo rezultatas“ („... trzeba stwierdzić, że zdobycze rewolucji pokojowych są zazwyczaj trwalsze i doskonalsze aniżeli rewolucji gwałtownych, gdyż są one rezultatem dojrzałości i świadomości olbrzymiej większości mas narodowych“). Ši Ancevičiaus prognozė pasiteisino praslinkus trims dešimtmečiams po jo mirties.